

ÓSPIRIMLER XARAKTERINDE TOLERANTLIQTIŇ ORNI**Aldjanova Guljahan Amangeldievna**

docent Pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori, PhD.

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti.

Bekmuratova Gu'lsawir

A'meliy psixologiya qániygeliginin` 4-kurs talabası. Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15353204>

Annotatsiya. Bul maqalada óspirimler xarakterinde tolerantlıq túsiniǵiniń ornı, onıń rawajlanıw jaǵdayları hám áhmiyeti haqqında bayanlanadı. Maqalada tolerantlıqtıń psixologiyalıq-pedagogikalıq aspektleri, óspirimlik dáwiriniń tolerantlıq qalıplesiwi ushın ózgeshelikleri, tolerantlıqtıń rawajlanıwında tárbiya hám bilimniń tutqan ornı, tolerantlıqtıń óspirimler arasında social qatnaslar, milliy hám mádeniy identiv qalıplesiwinde áhmiyeti talqılanadı.

Gilt sózler: óspirimler, tolerantlıq, xarakter, tárbiya, minez-qılıq, qadriyatlar, psixologiya, tózimlilik, empatiya, milliy tolerantlıq, mádeniy tolerantlıq.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль понятия толерантности в характере подростков, условия ее развития и значение. В статье анализируются психолого-педагогические аспекты толерантности, особенности формирования толерантности в подростковом возрасте, роль воспитания и образования в развитии толерантности, значение толерантности в социальных отношениях среди подростков, формировании национальной и культурной идентичности.

Ключевые слова: подростки, толерантность, характер, воспитание, поведение, ценности, психология, терпимость, эмпатия, национальная толерантность, культурная толерантность.

Abstract. This article examines the role of the concept of tolerance in the character of adolescents, the conditions for its development, and its significance. The article analyzes the psychological and pedagogical aspects of tolerance, the peculiarities of forming tolerance in adolescence, the role of upbringing and education in the development of tolerance, the significance of tolerance in social relations among adolescents, and the formation of national and cultural identity.

Keywords: adolescents, tolerance, character, upbringing, behavior, values, psychology, tolerance, empathy, national tolerance, cultural tolerance.

Kirisiw. Tolerantlıq – bul basqa adamlardıń pikirleri, kóz-qarasları, isenimleri, mádeniyatları, uǵımları hám is-háreketlerine quratuǵın húrmet, sabır menen qatnaslasıw sıpatı esaplanadı. Tolerantlıq – tek jeke psixologiyalıq qásiyet emes, al sociallıq, milliy hám mádeniy toparlardıń óz-ara baylanısı ushın áhmiyetli faktor. Óspirimler xarakterinin qalıplesiwi jaǵdayında tolerantlıqtı tórbialaw sociallıq-psixologiyalıq tarawdaǵı bargan sayın áhmiyetli maqsetlerge aylanıp baradı.

Hár qıylı uǵımlar, pikirleri, kóz-qarasları, mádeniyatlar hám dástúrleri bar jámiyette, qarama-qarsılıqlar hám konfliktler júzege keliwiniń aldın alıw, basqa pikirlerdegi adamlardı túsiniw hám olardıń keńliklerin saylaw bizin jámyetimiz ushın júdá áhmiyetli. Óspirimler – keleshek jámiyetiniń tiykargı aǵzaları bolǵanı sebepli, olardıń boyında tolerantlıq qásiyelerleri balalıqtan baslap tárbiyalaw mámleketiń rawajlanıp barıwınıń tiykargı belgileri bolıp tabıladı.

Bul maqalanıń tiykarǵı maqseti óspirimler xarakterindegi tolerantlıq ornın analiz qılıw, onı qalıplestiriw ózgesheliklerin túsindiriw hám tolerantlı jámiyetti dúziw boyınsha nátiyjeli strategiyaların talqılaw bolıp esaplanadı. Tolerantlıq túsiniǵı hám onıń psixologiyalıq aspektleri. Tolerantlıqtıń tiykarǵı túsiniǵı UNESCO tárepinen qabıl etilgen "Tolerantlıq principları Deklaraciyası" boyınsha, tolerantlıq – bul bizdiń dúnyamızdın baylıǵı bolǵan mádeniyatımız, ózimizdiń bildiriw formaları hám insan individuallıǵınıń kópłigi menen tańlanıwdı qabıl etiw sıpatında anıqlanǵan. Tolerantlıq – bul bilim, ashıqlıq, qarım-qatnas, pikir, húrmet erkinligi menen baylanıslı etikalıq princip esaplanadı. Tolerantlıq túsiniǵine isleniw dawamında izertlewshiler anı mınaday kriteriyalar menen xarakterleydi:

- Adamlar arasındaǵı ayırmashılıqlardı qabıl etiw hám húrmetlew
- Basqa kóz-qarastı tıńlaw hám túsiniw imkaniyatın usınaw
- Basqa ádetler hám mádeniyatlardıń komponentlerine qızıǵıwshılıq penen qaraw
- Basqa adamlar menen xızmet qılǵısı hám is alıp barǵısı keliwi

Tolerantlıqtıń óspirim shaxsındaǵı psixologiyalıq aspektleri. Óspirimler xarakterinde tolerantlıqtıń qalıplesiwi bir neshe psixologiyalıq aspektlerdi óz ishine aladı:

1. **Emociyalıq aspekt:** Tolerantlıq – basqa adamlarǵa qarım-qatnasta emotcionallıq stabillik, olarǵa empatiya, kewil-kúy jaqınlıǵın qalıplestiriw. Óspirim emociyalıq jaǵdayı úzliksiz ózgerip turatúǵınlıqtan, ata-analardıń hám pedagoglar tárepinen olarda stabillikti qalıplestiriw zárúr.

2. **Kognitiv aspekt:** Tolerantlıq – tek emociyalarǵa tiykarlanǵan minez-qulıq emes, al logikalıq analiz, dúnyanı tuwrı qabıl etiw, óz pikirini menen basqalardıń pikirindegi ayırmashılıqlardı tuwrı anıqlaw. Bul kognitiv jaǵdayında óspirimlerdiń hár túrli pikir hám jaǵdaylarǵa óz pikirlerin anıq bildiriw qábiletin rawajlandırıw zárúrli.

3. **Minez-qulıq aspekti:** Tolerantlıq tek oy-pikir emes, al is-júzinde ámel qılınatuǵın tolerant minez-qulıq, tolerant qarım-qatnas. Óspirimler óz kún tártipleri dawamında, óz qıyın jaǵdaylarına úyreniwi kerek, hám usı jaǵdaylarda tolerantlı is-háreket etiw wazıypalarını úyrenedi.

4. **Qádriyatlar aspekti:** Tolerantlıq hár bir adamnıń tenlik, erkinlik, ádalatlılıq usınıs etilgen qádriyatlar sistemasına tiykarlanǵan. Óspirimlerdiń ózindegi qádriyatlar sistemasın qalıplestirip, tolerant minez-qulıq ámelge asadı.

Tolerantlıq – anıq qásiyetlerden quralǵan kompleks:

- **Sabır-taqatlılıq** – basqa pikirge, jaǵdayǵa, xarakterge bolǵan sabırlı qarım-qatnas
- **Empatiya** – basqa adamlardı túsiniw hám olardıń kóz-qarasların túsiniw qábileti
- **Húrmet** – basqa adamlarǵa, olardıń mádeniyatına, úrp-ádetlerine hám pikirlerin húrmetlew

- **Kommunikaciya qábiletligi** – túrli adamlar menen nátiyjeli qarım-qatnas qıla alıw qábileti, konfliktlerdi sheshiw qábileti

- **Ózin-ózi identifikaciyalaw** – milliy, mádeniy, din, gender hám basqa identifikaciyalardı anıq belgilew

Óspirimlik jas dáwiriniń ózgeshelikleri hám tolerantlıqtı qalıplestiriw múmkinshilikleri. Óspirimlik dáwirindegi psixologiyalıq ózgerisler bul óspirimlik dáwiri – bul 11-12 jastan 17-18 jasqa shekemgi period, bul waqıtta úlken psixologiyalıq hám fizikalıq ózgerisler júzege keledi. Óspirimlik dáwiriniń tiykarǵı psixologiyalıq ózgeshelikleri tómendegishe:

1. **Identifikaciya ózgesheligi:** Óspirim "Men kimmin?" degen sorawǵa juwap beriwge, óziniń ornın jámiyette, turmısta anıqlawǵa háreketlenedi. Bul process óspirim mádeniyat, din, politik kóz-qaraslar, gender ózgesheliklerin izlewge alıp keledi.
2. **Qarım-qatnaslardıń ózgeriwı:** Óspirim teńlesleri menen qarım-qatnasta óz ómirin kóbirek ótkerip, shańaraq aǵzalarınń tásirinen uzaqlasadı. Teńlesleri toparında óz ornın tabıwǵa, óz teńlesleri tárepinen qabıl etiliw eń áhmiyetli ámellerge aylanadı.
3. **Avtonomiya ózgesheligi:** Shanaraqtan ayırılıp, óz pikiri, kóz-qarası, maqseti hám arızıw-ármanların bayan etiw usınıń bari óspirimler ushın eń áhmiyetli ámellerge aylanadı.
4. **Abstrakt pikirlew rawajlanıwı:** Óspirim pikirlew qábileti konkret jaǵdaylardan abstrakt jaǵdaylar, teoriyalar hám kompleksli túsiniqlerge ótedi.
5. **Emocional ózgesheligi:** Óspirimlik dáwirinde kúshli hám tez ózgeriwshi emociyalar haqqında tájiriybeleri keń. Olar emotsiyaların keń spectrı menen tanısıp, emociyalargǵa bir qalıp beriwge úyrenedi.

Juwmawlap aytqanda tolerantlıq – bul zamanagóy civilizaciya ushın eń áhmiyetli talaplardıń biri. Óspirimlik dáwiri tolerantlıqtı qalıplestiriw ushın optimal dáwir bolıp tabıladı, sebebi dál usı dáwirde óspirimlerdiń shaxsı, dúnyaǵa kóz-qarasları, sociallıq baǵdarları, qádiriylar sisteması qalıpleseı. Tolerantlıqtıń rawajlanıwı óspirimlerdiń shaxsınıń rawajlanıwında - tolerantlıǵın qalıplestiriw - eń áhmiyetli wazıypaların ornılaydı. Maqalada kórsetilgenindey, tolerantlıq túsiniǵı bir neshe aspektlerge iye: milliy, etnik, mádeniy, diniy, gender, sociallıq hám jeke tolerantlıq. Hár bir aspekttiń ózine tán ózgesheliklerine qaramastan, olardıń barlıǵı da túrli pikirlerge, kóz-qaraslarǵa hám dúnya jaǵdaylarına húrmet qatnasın kórsetiw eń áhmiyetli qásiyet. Óspirimler xarakterinde tolerantlıqtı tálim hám tárbiya arqalı sharayat jaratılıwı múmkin. Sonıń ishinde, tálim-tarbiyalıq sabaqlar, psixologiyalıq treninglar, mádeniy ilajlar hám sociallıq proektler óspirimlerde tolerantlıqtı qalıplestiriwdiń eń nátiyjeli usılları bolıp tabıladı. Ulıwmalastırıp aytqanda, tolerantlıq – bul óspirim shaxsınıń áhmiyetli quramlıq bólegi. Ol óspirimlerde basqa adamlar menen tábiyiy túrde húrmetli múnásibetler ornalıwǵa, jetiliske shaxs bolıp qalıplesiwge hám jámiyettegi abıraylı orının iyelewge járdem beredi. Tolerantlıqtı qalıplestiriw - bul óspirimlerdiń keleshekte tabıslı socialıasınıń, sociallıq adaptaciyasınıń hám jámiyet turmısına aktiv aralasıwınıń eń áhmiyetli sharayatı.

REFERENCES

1. Allabergenov Q. Pedagogikalıq psixologiya: óspirimlerdiń minez-qulıq erekshelikleri. Nókis: Bilim baspası 2021 j
2. Abdullaev A., Pazilov K. Óspirimlerdiń tolerantlıǵın qalıplestiriw metodikası. Tashkent: Ózbekistan 2022 j
3. Berdimuratova A. Milliy-mádeniy tolerantlılıq: sociallıq-psixologiyalıq aspektler. Nókis: Qaraqalpaqstan baspası 2019 jıl.
4. Qalimbetov B., Pazilov A. Tárbiya psixologiyası: tolerantlılıq máselesi. Nókis: Mektep 2023 jıl
5. Nurjanov A. Zamanagóy jámiyette tolerantlılıq máselesi. Tashkent: Ózbekistan Respublikası Ilimler Akademiyası 2022 jıl
6. АЛЬДЖАНОВА Г. А. Рефлексивная компетентность в процессе подготовки будущих педагогов к профессиональной компетентности //Психология и педагогика образования будущего. – 2017. – С. 25-28.

7. Альджанова Г. А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЗНАКОВО-КОНТЕКСТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2018. – №. 11. – С. 89-92.
8. Альджанова Г. А. ЭФФЕКТИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПСИХОДИАГНОСТИКИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ //Путь науки. – 2017. – №. 4. – С. 66-67.
9. Альджанова Г. А. МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ПРОЕКТНО-КОНТЕКСТНОГО ОБУЧЕНИЯ //ПАРАДИГМА АГРАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ. – 2019. – С. 56-61.
10. Aldjanova G. A. TYPES OF LEARNING ACTIVITIES IN THE CREDIT-MODULAR TRAINING SYSTEM //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 15-21.
11. Aldjanova G. A. TYPES OF LEARNING ACTIVITIES IN THE CREDIT-MODULAR TRAINING SYSTEM //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 15-21.
12. Aldzhanova G. A. JOINT ACTIVITIES OF A PSYCHOLOGIST AND CLASS TEACHER IN SCHOOLS OF UZBEKISTAN //International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – Т. 14. – №. 6.